

05

La construcció simbòlica de la reginalitat

Violant d'Hongria i la paradoxa de la memòria
en el 775é aniversari de la seua mort

THE SYMBOLIC CONSTRUCTION OF QUEENSHIP: VIOLANT OF HUNGARY
AND THE PARADOX OF MEMORY ON THE 775TH ANNIVERSARY OF HER DEATH

LLEDÓ RUIZ DOMINGO

Universitat Jaume I

ldomingo@uji.es

ORCID: 0000-0002-9473-5483

rebut: 08/04/2026

acceptat: 20/04/2026

publicat: 29/09/2026

<https://doi.org/10.28939/iam.debats-140.5>

debats #140 (p. 82_95)

RESUM

L'article analitza la construcció simbòlica de la reginalitat a partir de la figura de Violant d'Hongria i la seua presència desigual en la memòria col·lectiva valenciana. Tot i ser una actora política rellevant, que ostentà funcions de consell, mediació diplomàtica i gestió patrimonial, la seua imatge ha estat eclipsada per la centralitat de Jaume I en els relats fundacionals. A través de l'estudi de fonts com el *Llibre dels feyts* i de la memòria festiva contemporànies es posa de manifest la tensió entre la Violant històrica i la Violant simbòlica. L'article defensa que aquesta invisibilització no respon a una manca d'agència, sinó a una construcció historiogràfica i memorial que ha privilegiat figures masculines i ha convertit la reina en una icona despolititzada.

Paraules clau: reginalitat, memòria col·lectiva, Violant d'Hongria, Jaume I, agència, edat mitjana.

ABSTRACT

This article examines the symbolic construction of queenship through the figure of Violant of Hungary and her patchy presence in Valencian collective memory. Despite her documented role as a political actor —engaged in counsel, diplomacy, and patrimonial management— her historical agency has been overshadowed by the dominant narrative centring on James I. By analysing sources such as the *Llibre dels feyts* alongside contemporary festive memory, the study highlights the tension between historical reality and symbolic representation. It argues that Violant's marginalization stems not from a lack of agency but from historiographical and memorial processes that prioritize male figures, transforming the queen into a depoliticized icon.

Keywords: Queenship, collective memory, Violant of Hungary, James I, agency, Middle Ages.

INTRODUCCIÓ

El 9 d'Octubre és, a València, molt més que una festivitat cívica. És la cristallització anual d'un relat fundacional que ha travessat segles sense perdre la seua força estructuradora: la conquesta de la ciutat en 1238 per Jaume I el Conqueridor i la configuració posterior del nou regne com a fita inaugural de la identitat col·lectiva valenciana. Aquest relat s'ha afermat en la toponímia urbana, en els monuments públics, en la historiografia acadèmica i en les commemoracions institucionals fins a convertir el rei en una figura gairebé intocable, centre gravitacional d'una memòria col·lectiva que es reproduïx generació rere generació amb una coherència notable. La imatge del monarca conqueridor, a cavall o en bronze, presidint places i avingudes, protagonitzant manuals escolars i discursos

d'inauguració, és una de les més persistents i reconeixibles de la cultura pública valenciana. L'any 2026 hi ha dues efemèrides que es convoquen mútuament: el 750é aniversari de la mort de Jaume I i el 775é de la mort de Violant d'Hongria, la reina que compartí amb ell la construcció d'una corona i que la història ha tractat amb una generositat molt menor. És precisament aquesta asimetria commemorativa el que fa urgent que ens preguntem qui fou recordada al seu costat, i de quina manera.

La pregunta no és retòrica. Violant d'Hongria (c. 1215–1251), reina consort de la Corona d'Aragó des del seu matrimoni amb Jaume I en 1235, fou una actora política reconeguda en les fonts del seu temps: consellera del rei en episodis decisius de la conquesta de València; mediatra en conflictes dinàstics d'abast europeu; gestora d'un patrimoni complex articulat a través de les arres, el dot i les donacions reials, i mecenes religiosa de convents i institucions eclesiàstiques en diversos territoris de la Corona. La documentació medieval, des de la Cancelleria fins als arbitratges i els testaments, en registra la presència activa i la capacitat d'intervenció en assumptes que anaven molt més enllà del cercle «domèstic» o devocional que la historiografia tradicional ha reservat a les reines consorts. I, tanmateix, la seua presència en el gran relat fundacional valencià és, en termes generals, discreta, fragmentària i desigual. Mentre que el rei ha generat un corpus commemoratiu vast, sostingut i institucionalment sancionat, la reina ha quedat relegada a un segon pla en el discurs oficial, recuperada, quan ho ha estat, en clau simbòlica més que no pas historiogràfica, com a ombra prestigiosa d'un protagonista que no necessita ser compartit.

Aquesta asimetria no és casual ni innocent: és el resultat d'un procés llarg i estructural de construcció de la memòria col·lectiva que cal analitzar amb precisió. Les narratives fundacionals de les societats occidentals han privilegiat sistemàticament les figures masculines associades a la guerra, la conquesta i l'exercici directe de la *potestas* règia, en detriment de les reines consorts, que han estat vinculades preferentment a funcions complementàries, com la reproducció dinàstica, la pietat religiosa, la mediació afectiva, fins a convertir-les en figures de prestigi sense agència real. La historiografia dels segles XIX i, parcialment, XX no solament reproduí aquest esquema, sinó que el reforçà amb una intensitat particular en els contextos on la construcció d'identitats nacionals, regionals o locals exigia herois nítids, figures úniques i llegendàries capaces de condensar un origen. En casos com el valencià, Jaume I ocupà aquest lloc de manera gairebé exclusiva, i la figura de Violant quedà diluïda en el relat de la dinastia, visible però sense veu pròpia, present però sense protagonisme reconegut. La historiografia especialista en reginalitat (Silleras 2003)¹, que des de les darreres dècades del segle XX ha anat reformulant les categories d'anàlisi del poder femení medieval, ha permès qüestionar aquests esquemes i restituir la complexitat de figures com la de Violant (Pelaz Flores i Del Val Valdivieso 2013; Earenfight 2009; 2012). Però aquest qüestionament acadèmic no sempre ha tingut ressò en la memòria pública, la col·lectiva, que continua operant amb els mateixos mecanismes de simplificació i jerarquització que definiren els grans relats del romanticisme historiogràfic.

Amb tot, la invisibilitat no és absoluta ni homogenèia, i aquest és, precisament, un dels aspectes més interessants que permeten explorar el cas de Violant

d'Hongria. Hi ha contextos en les quals la seua figura ha arrelat amb una força singular i ha generat tradicions commemoratives pròpies, autònomes respecte del discurs institucional dominant. El cas més revelador és el de Castelló de la Plana, on la tradició historiogràfica i memorial local li ha atribuït un paper rellevant en el trasllat de la població des del nucli de muntanya cap a la plana, episodi interpretat com el moment fundacional de la ciutat. Encara que les fonts medievals no permeten establir amb total certesa la naturalesa exacta d'aquesta intervenció, el relat ha arrelat amb profunditat en la memòria col·lectiva i ha generat un repertori festiu i simbòlic que manté viva la figura de la reina any rere any, incorporada de manera estable a les Festes de la Magdalena des de finals del segle XX. Aquesta presència local, codificada i ritualitzada, permet observar com determinades comunitats poden incorporar figures femenines als seus relats d'origen i conferir-los una rellevància que el discurs general ignora o minimitza, i alhora posa en evidència un dels fenòmens més característics de la memòria col·lectiva en clau de gènere: la seua naturalesa selectiva, dinàmica, negociada i, sobretot, territorialitzada. La memòria de Violant a Castelló no és la memòria de la història ni la de l'arxiu: és la memòria de la festa, de la desfilada, de la proclamació, i com a tal funciona amb una lògica pròpia que cal entendre i no pas simplement descartar.

L'objectiu d'aquest article és analitzar la presència i el significat de la figura de Violant d'Hongria en la memòria històrica valenciana, amb especial atenció a la manera com ha estat incorporada o exclosa dels relats sobre el moment fundacional del regne. Per a fer-ho, es combina la lectura de fonts medievals amb la revisió historiogràfica i l'examen de diverses expressions de memòria cultural i commemorativa, des del *Llibre dels feyts* de Jaume I fins a les pràctiques festives contemporànies a ciutats valencianes. L'anàlisi parteix de la convicció, pròpia dels estudis de reginalitat, que les reines consorts no foren figures ornamentals de la monarquia, sinó agents d'un sistema de poder complex que combinava influència política, gestió patrimonial, mediació

1. La traducció catalana del terme anglès *queenship* com a «reginalitat» fou proposada per Núria Silleras-Fernández, arran de l'ús documentat dels adjectius «reginale» i «reginal» en la documentació medieval catalana i aragonesa. Malgrat que el terme no ha estat incorporat fins ara als diccionaris normatius de la llengua catalana ni de la castellana, s'ha consolidat progressivament en la producció historiogràfica peninsular com a concepte operatiu per a designar l'estudi del poder, la identitat i les pràctiques de govern de les reines a l'edat mitjana.

diplomàtica i projecció simbòlica. Restituïr aquesta complexitat a la figura de Violant no és un exercici d'arqueologia històrica ni de correcció política retrospectiva: és un acte historiogràfic que permet comprendre millor el funcionament real de la monarquia medieval i, alhora, qüestionar els mecanismes que han determinat quines presències mereixen ser recordades i quines han estat condemnades a l'oblit o a la marginalitat.

En definitiva, el 750é aniversari de la mort de Jaume I ofereix una oportunitat que no convé deixar passar: la de mirar el moment fundacional del regne de València amb uns ulls lleugerament desplaçats respecte del centre habitual. Castelló és, en aquest sentit, un punt de partida privilegiat i, en certa manera, subversiu: un espai on la memòria d'una reina ha sobreviscut, s'ha transformat i ha generat sentit de pertinença col·lectiu, amb tots els límits i totes les potencialitats que això comporta. Des d'ací, l'article proposa una mirada crítica sobre com s'ha construït la Història, qui ha ocupat el centre d'aquesta narrativa al llarg dels segles i quines figures han estat relegades a la perifèria; fins que algú, des d'algun lloc concret, ha decidit, any rere any, recordar-les.

QUI FOU LA REINA VIOANT D'HONGRIA?

Violant d'Hongria (c. 1215–1251) fou reina consort de la Corona d'Aragó des del matrimoni amb Jaume I l'any 1235, i la seua biografia constitueix un exemple paradigmàtic de com una reina medieval podia articular poder polític, gestió patrimonial, mediació diplomàtica i mecenatge religiós en un context d'expansió territorial i consolidació dinàstica. Filla del rei Andreu II d'Hongria i de Violant de Courtenay, aquesta darrera filla de Pere II, emperador llatí de Constantinoble, i de Violant de Flandes, la reina s'inscrivía en una de les xarxes dinàstiques més complexes i prestigioses de l'Europa del segle XIII. Els

vincles familiars amb la monarquia francesa, a través de la branca dels Courtenay, feien de Violant cosina de sant Lluís, un detall que no era en absolut irrellevant en un context en què el papat treballava activament per apropar la Corona d'Aragó al bloc dinàstic capetià i consolidar la posició dels regnes ibèrics dins l'òrbita de l'Europa llatina. Per a Jaume I, tal com recull el *Llibre dels feyts*, el matrimoni tenia un valor de prestigi inqüestionable: havia preferit casar-se amb la filla d'un rei i neta d'un emperador, una afirmació que declara tant l'ambició dinàstica del monarca com la consciència del valor simbòlic que la unió aportava a la Corona.

La negociació matrimonial fou, com en totes les unions de la reialesa, un procés complex i minuciós que s'allargà durant quasi una dècada. Els representants del rei Andreu II, el bisbe Bertalan de Fünfkirchen i el comte Berald, feren almenys quatre viatges a Barcelona entre 1229 i 1235 per ajustar les condicions del contracte (Fuente 2016: 142-143). El dot inicial, fixat en 10.000 marcs de plata i 200 marcs d'or, incloïa drets sobre el comtat de Namur i diverses senyories a França, Borgonya i Hongria, tot i que la sobirania sobre aquests territoris era prou vaga perquè Jaume I mai no en fes ús ni els incorporés al seu testament (Oliver-Brachfeld 1942: 45-49). Finalment, el dot quedà revisat en 12.000 marcs de plata, una xifra que incloïa deutes heretats de la mare de Violant i que, tal com constata el testament de la reina de 1251, mai es cobraren íntegrament (Miquel 1948, 87). El contracte matrimonial se signà a Barcelona en presència dels representants aragonesos i Violant arribà a la Cort al setembre de 1235. El casament se celebrà a la catedral de Barcelona el 8 o el 10 de setembre, i inaugurà una unió que duraria més de quinze anys i produiria una descendència determinant per al futur de la Corona.

Com a arres, Jaume I atorgà inicialment a Violant el senyoriu de Montpeller i el comtat de Millau, als quals s'afegiren progressivament territoris resul-

tants de les campanyes de conquesta: a les illes, dominis valencians conquerits als musulmans, la Cerdanya, el Conflent, el Vallespir i la vila de Cotlliure. Aquestes donacions tenien una dimensió que anava molt més enllà de la generositat conjugal: anticipaven, en clau patrimonial, les tensions que acabarien desembocant en la desmembrament del Regne de Mallorca i la separació dels comtats ultrapirinençs a la mort del rei. Cal tenir present que l'hereu a la Corona d'Aragó era Alfons, fill del primer matrimoni del rei amb Elionor de Castella, de manera que els fills de Violant havien de construir el seu futur sobre els territoris patrimonials i conquerits que el rei els anava cedint, sense accedir automàticament al nucli principal de la successió. La gestió d'aquest patrimoni constituïa, per tant, un instrument polític de primer ordre, i Violant ho entengué i ho practicà amb notable habilitat al llarg de tota la vida.

La integració de la reina a la cort aragonesa fou, segons tots els indicis, ràpida i efectiva. La seua formació, probablement vinculada als entorns cortesans francòfons i a la cultura cistercenca pròpia de la pietat femenina del seu temps, li proporcionava els instruments necessaris per a comprendre els codis polítics i culturals de la Corona i participar-hi (Fuente Pérez 2016: 145). Les fonts documentals i la tradició historiogràfica coincideixen a assenyalar una presència activa en l'entorn de govern: Violant exercí funcions de consell, mediació i intercessió, que eren els canals habituals a través dels quals les reines consorts del període articulaven la seua influència política sense transgredir formalment els límits de les competències masculines. Intervingué de manera especialment significativa en el context de la conquesta de València, contribuint a la resolució negociada de conflictes amb autoritats musulmanes en moments en què la via militar s'havia mostrat insuficient o indesitjable. Participà igualment en la mediació entre la Corona d'Aragó i Castella, en un procés que culminà amb el tractat d'Almirra de 1244, i defensà activament els interessos patrimonials dels seus fills davant els drets de l'infant Alfons, el fill primogenit del rei.

L'episodi que connecta directament la figura de Violant amb Castelló és d'una rellevància particular

Bust de Violant d'Hongria a Castelló de la Plana
(Foto: José Manuel Carrillo)

per als objectius d'aquest article. L'any 1248, la reina presidí un arbitratge, acompanyada d'un comitè de prohoms, sobre la redistribució del gran feu valencià d'Almenara-Castelló-Sagunt-Segorbe, propietat de l'infant Pere de Portugal (Burns 1987: 254). L'episodi coincideix amb el moment d'expansió i consolidació del Regne de València i il·lustra amb precisió el tipus d'autoritat que Violant exercia: una capacitat de mediació i arbitratge assentada sobre el reconeixement moral i polític de la seua posició reginal, sobre la confiança que el rei i els actors locals depositaven en el seu criteri (Ruiz Domingo: 2025). Aquesta distinció és fonamental per a entendre com funcionava la reginalitat medieval: l'efectivitat política no depenia sempre de la titularitat formal de la *potestas* regia, sinó de la capacitat de mobilitzar-lo a través de xarxes de confiança, influència i proximitat al sobirà.

El mecenatge religiós de Violant s'insereix en aquesta mateixa lògica de construcció d'autoritat i projecció dinàstica. Fou benefactora destacada del monestir cistercenc de Vallbona de les Monges, on expressà la voluntat de ser enterrada, i feu de la comunitat un centre de memòria de la seua persona (Jaspert 2009: 297). Així mateix, impulsà la fundació del convent de Santa Isabel de Lleida, iniciativa per la qual el papa Gregori IX li adreçà la butlla *Gratum gerimus*, en què la felicitava i l'exhortava a continuar el patrocini (Miquel 1948, 69). Cooperà en la fundació de convents mendicants i actuà com a marmessorra del cavaller Lluís de Cervelló, amb donacions importants a la catedral de Barcelona (Oliver-Brachfeld 1942: 57). La seua generositat s'estengué també als membres de la comitiva hongaresa que l'havia acompanyada a Aragó, els quals inclogué explícitament en el testament, un gest que revela tant el manteniment dels vincles amb la seua terra d'origen com una consciència clara de les obligacions de la reina envers les persones que li eren lleials.

La descendència del matrimoni fou nombrosa: nou fills segons la major part de les fonts. Entre aquests destaquen Pere el Gran, futur rei de la Corona d'Aragó, i Jaume II de Mallorca, que heretaria els territoris insulars i ultrapirinencs. Les filles de Violant jugaren un paper determinant en l'articulació diplomàtica de la Corona: la infanta Violant es casà amb Alfons X de Castella, i la infanta Isabel, amb Felip III de França, dues unions que reforçaven la projecció internacional de la dinastia en dues direccions estratègiques simultànies. La capacitat de la reina per negociar i articular aquestes aliances, des d'una posició que combinava el prestigi del llinatge

propi amb la influència sobre el rei, és un indicador de fins a quin punt la seua acció política transcendia el marc domèstic (Fuente Pérez 2016: 150).

Violant d'Hongria morí l'any 1251, probablement a Osca, i fou enterrada al monestir de Vallbona de les Monges d'acord amb la seua voluntat. Abans de morir, organitzà meticulosament la transmissió patrimonial als seus fills i la destinació de les rendes i els dominis que havia anat acumulant al llarg de la seua vida com a reina. Aquest testament, conservat i analitzat per la historiografia, és un document d'una densitat política notable: mostra una dona plenament conscient del valor dels instruments jurídics i patrimonials al seu abast, capaç de planificar el futur de la seua descendència amb una visió estratègica que no admet lectures esbiaixades. La seua memòria posterior es projectà en tradicions urbanes, en cròniques i genealogies dinàstiques, i en les reelaboracions posteriors que, amb el pas dels segles, anaren redefinint la seua imatge segons les necessitats simbòliques de cada moment.

En conjunt, la figura de Violant d'Hongria desafia qualsevol intent de reduir les reines consorts medievals a funcions estrictament ornamentals o reproductives. La seua trajectòria mostra una actora política que combinà influència directa sobre el govern reial, gestió estratègica del patrimoni, mediació en conflictes d'alta política i construcció conscient d'una memòria dinàstica. Entendre-la en tota aquesta complexitat és el primer pas per a comprendre per què la seua absència dels grans relats fundacionals valencians no és el reflex d'una realitat, sinó el producte d'una tria historiogràfica que, hui, és possible i necessari revisar.

LA REINA QUE EL REI VA RECONÉIXER: VIOLANT D'HONGRIA EN EL LLIBRE DELS FEYTS

No sorprén ningú que el *Llibre dels feyts del rei en Jacme* siga, abans que res, un text de construcció memorialística i política en què Jaume I modelà, amb una consciència notable, la imatge que volia transmetre de si mateix i de les persones que l'envoltaren. Dictat oralment pel monarca a un grup d'escrivans vinculats a la Cancelleria reial durant la dècada dels setanta del segle XIII, el text combina el relat autobiogràfic amb una reflexió implícita sobre el govern, la legitimitat i les qualitats que fan gran un rei. En aquest marc, les figures femenines no hi apareixen com a elements decoratius ni com a simples referències genealògiques: la Crònica les utilitza com a instruments de valoració moral i política, de manera que va construint-se una galeria de models femenins que il·luminen, per contrast o per afinitat, els atributs que el rei considerava essencials en una consort. I és precisament en aquest joc de comparacions on la figura de Violant d'Hongria adquireix tota la dimensió i on naix un relat de la seua persona que crearà els fonaments de la seua memòria posterior.

La historiografia sobre la reginalitat medieval ha posat de manifest que les qualitats esperades d'una reina consort en el pensament polític dels segles XII i XIII es concentraven en un conjunt de virtuts ben definides: la prudència, la discreció, la capacitat de mediació, la lleialtat al sobirà i la facultat de jutjar correctament els afers del govern sense usurpar l'autoritat formal del marit. Aquestes qualitats no eren concebudes com a inactives, sinó com a formes d'exercici polític reconegudes i legitimades per la tradició. Una reina que les encarnava era una aliada de primer ordre per al rei: ampliava la capacitat de govern, suavitzava els conflictes i dotava la cort d'una figura capaç d'intervindre en àmbits on l'autoritat masculina directa resultava insuficient o contraproduent. El *Llibre dels feyts* construeix Violant d'Hongria com l'encarnació precisa d'aquest ideal, i ho fa situant-la en contrast explícit amb les altres dones significatives de la vida del rei.

Sepulcre de la Violant d'Hongria al Reial Monestir de Santa Maria de Vallbona.
(Font: <https://www.lavanguardia.com/>)

La primera referència comparativa és la mare, Maria de Montpeller, que apareix en la Crònica com una figura de saviesa i prudència exemplars. La reina mare és la dona que, davant la «passió descontrolada» del seu marit Pere el Catòlic, actua amb intel·ligència per assegurar la concepció d'un hereu legítim i garantir la continuïtat de la dinastia. La seua intervenció, narrada amb una barreja d'admiració i distanciament, estableix un primer model de feminitat política eficaç: la dona que pensa on el marit no pensa, que anticipa el futur de la monarquia quan el present es troba amenaçat per la irresponsabilitat masculina. Aquest precedent és important perquè defineix el criteri de valoració que la Crònica aplicarà a les figures femenines posteriors: allò que mereix reconeixement no és la bellesa ni la submissió a la *potestas* règia, sinó la capacitat de servir els interessos de la Corona amb criteri i iniciativa.

El contrast amb la primera esposa, Elionor de Castella, és absolutament deliberat. La Crònica presenta el matrimoni amb aquesta com una decisió imposada pel consell reial: «consellaren-nos que nós que prenguéssim per muller la filla del rei n'Anfós de Castella» (*Llibre dels feyts*, cap. 18). La formulació és significativa: el rei no tria, obeeix. I la reina que en resulta tampoc no tria ni actua. La Crònica descriu una Elionor que apareix com a figura inactiva o, en

els moments de tensió, com a obstacle que cal gestionar. Quan el rei es troba captiu a Saragossa per Nuno Sánchez i Guillem de Montcada, la reina és incapaç d'articular una resposta eficaç: «Sapiats que en taula ab corda no avallaria d'aquí per nulla re del món. E pregam-la'n molt, e ella no ho volc fer. E depuis pacificam la cosa e no ho faem per temor d'ella» (*Llibre dels feyts*, cap. 23). La reina Elionor no media, no resol, no aconsella: és una presència que el rei ha d'esquivar per a resoldre qualsevol circumstància adversa. La seua posició en la Crònica és, en definitiva, la d'una reina que no ha sabut o no ha pogut encarnar les virtuts que el govern monàrquic requeria d'una consort.

El gir narratiu que introdueix Violant d'Hongria és, en aquest context, molt més que un canvi de personatge: és una reformulació del model femení dins la Crònica. La presentació de la segona esposa és significativa pel to en què el rei la formula: «filla de rei dels pus honrats del món». El prestigi del llinatge no és un detall menor, perquè en el pensament dinàstic medieval la qualitat de la sang era condició necessària per a l'exercici de l'autoritat. Però Jaume I afegeix un element de reflexivitat que va més enllà del protocol genealògic: «Quan nós no valiém tant, nos donaren la filla del rei de Castella, Don Alfonso; ben és raó que ara, quan valem més, que prengam filla de rei» (*Llibre dels feyts*, cap. 13). Amb aquesta frase, el rei estableix una equivalència entre el seu propi creixement com a sobirà i la qualitat de la consort que mereix: a un rei que «val més», correspon una reina de major rang i, s'infereix, de majors capacitats. La tria de Violant és, per tant, un acte de reconeixement de la pròpia maduresa política.

Els episodis en què Violant intervé directament en els afers de govern mostren, amb una coherència notable, les virtuts que la Crònica li atribueix. El primer i més determinant és el de les negociacions per a la rendició de la ciutat de València. En un moment d'alta tensió política, quan els emissaris musulmans es posen en contacte amb el rei per negociar les condicions de la rendició, Jaume I decideix que la infor-

mació ha de ser gestionada amb màxima discreció. I la persona en qui diposita aquesta confiança no és cap dels seus consellers ni cap dels seus capitans: és la reina. La Crònica ho explicita amb una claredat que no deixa lloc a ambigüitats: «la una, que de la regina més ne cuidariém valer e més ne presarien lo pleit; l'altra, que els plaïa molt que ho tenguéssem secret, e a ell valia més e a nós, car ells sabien bé que de molt hom nos haviém a guardar que no volien nostre prou en açò ni en àls» (*Llibre dels feyts*, cap. 275).

Aquesta cita és d'una densitat política notable: la reina no solament és la persona de major confiança del rei, sinó que els propis emissaris musulmans la reconeixen com a interlocutora qualificada i valoren la seua participació en la negociació. Violant actua ací com a agent polític reconegut per totes les parts per a presenciar els aspectes més importants del govern monàrquic i intervindre-hi.

La seua intervenció en el moment decisiu de la rendició confirma aquest perfil. Quan el rei li presenta les condicions negociades i li demana el seu parer, Violant no defuig la responsabilitat del judici: «E romanguem nós ab la regina e dixem-li què l'n semblava: e ella dix que, si a nós semblava, que préséssem aquell pleit, que bé el tenia ella per bo, car València, no la devia hom aventurar, qui haver-la podia d'un dia a altre. E nós entenem que ella nos consellava bé e anadir que sobre açò teniém per bo lo consell» (*Llibre dels feyts*, cap. 278).

L'estructura narrativa d'aquest passatge és reveladora: el rei consulta, la reina opina amb claredat i ferma, i el rei reconeix explícitament que el consell

era encertat i que el seguirà. No es tracta d'una formalitat protocol·lària sinó d'un acte de govern compartit, en què la veu de la reina té pes real sobre la decisió final. La prudència de Violant, la seua capacitat de ponderar el risc i prioritzar la consolidació del poder sobre la temptació de continuar la pressió militar, és exactament el tipus de judici que la teoria política medieval esperava d'una bona consellera (Vinyoles 2005: 124).

La dimensió mediatra de Violant apareix amb igual força en els episodis relacionats amb la política castellana. La Crònica recull la seua intervenció en el conflicte entre Jaume I i l'infant Alfons de Castella, el seu gendre, amb una frase que sintetitza perfectament el rol que la reina exercia en els moments de tensió entre potències: «ens havia pregat que la lleixàssem venir a les vistes, per tal que aquell contrast que era entre nós e nostre genre que s'adobàs» (*Llibre dels feyts*, cap. 344). La reina no es limita a assistir a les negociacions: pren la iniciativa de sol·licitar-hi la presència com a condició per a la resolució del conflicte. Aquesta proactivitat és un dels trets més característics de la Violant que construeix la Crònica: una reina que no espera ser convocada sinó que s'ofereix, que no actua per mandat sinó per iniciativa pròpia, i que és acceptada com a mediatra per totes les parts precisament perquè el seu criteri és reconegut com a fiable i neutral.

Cal emmarcar totes aquestes intervencions en el context del que els estudis de reginalitat han definit com el canal de la *intercessió*, una de les vies principals a través de les quals les reines consorts medievals exercien influència política de manera legítima-

da (Ruiz Domingo 2022). La intercessió no era una forma de poder marginal o informal: era un mecanisme reconegut i esperat del sistema monàrquic, que atribuïa a la reina la funció de suavitzar els conflictes, crear ponts, humanitzar les decisions del rei i facilitar acords que la rigidesa de l'autoritat masculina feia difícils. Violant encarna aquest rol a la perfecció en el relat del *Llibre dels feyts*, però la Crònica va més enllà de la intercessió convencional: la reina no solament suavitza i media, sinó que aconsella, judica i decideix, ocupant un espai que s'aproxima al del conseller reial de primer rang sense trencar formalment els límits de la seua posició.

Aquesta construcció literària no és innocent. Quan Jaume I dicta la Crònica a finals de la seua vida, elabora una memòria del regnat en la qual Violant ocupa un lloc específic i funcional: és la reina que el rei hauria volgut tindre, o potser la reina que va tindre i que la distància del temps li permet reconèixer plenament. En qualsevol cas, la imatge que en resulta és la d'una consort que encarna les virtuts ideals de la reginalitat medieval: prudència en el judici, discreció en la gestió de la informació sensible, capacitat de mediació en els conflictes, iniciativa política sense usurpació de l'autoritat reial i lleialtat incondicional als interessos de la Corona (García Herrero 2015). Totes aquestes qualitats no són descrites en abstracte sinó mostrades en acció, a través d'episodis concrets que donen a la figura de Violant una consistència política que cap altra figura femenina de la Crònica assoleix amb la mateixa nitidesa.

El *Llibre dels feyts* construeix, en definitiva, una Violant d'Hongria que és molt més que la consort

d'un rei conqueridor: és la prova, narrada en primera persona, que les reines medievals podien exercir una influència política real, reconeguda i decisiva, dins dels marcs que el sistema monàrquic posava al seu abast. Que aquesta imatge haja quedat eclipsada per la centralitat aclaparadora del rei en la memòria posterior no invalida el que testimonia la Crònica: que Jaume I, en construir la memòria del seu regnat, considerà necessari i just reservar a la seua segona esposa un lloc visible, actiu i reconegut en el relat del govern monàrquic.

DE L'AGENT A LA ICONA: LA MEMÒRIA FESTIVA DE VIOLANT I ELS SEUS LÍMITS

La manera com les societats recorden les figures del seu passat no és mai neutra ni uniforme. Alguns personatges s'erigeixen en centres de commemoració i construcció identitària, mentre que d'altres romanen a l'ombra malgrat el paper que les fonts contemporànies els van reconèixer. Aquest fenomen es fa evident en la comparació entre la memòria col·lectiva de Jaume I i la de la seua esposa, Violant d'Hongria. La figura del rei fundador ocupa un lloc central en els repertoris commemoratius de la Corona d'Aragó (especialment en un any de commemoració doble com l'actual), perquè la seua acció deixà una marca directa en l'organització territorial, jurídica i institucional dels dominis que governà. La de la reina, en canvi, tot i que la Crònica la presenta com a consellera i companyona del monarca, no ha generat un esquelet narratiu equivalent en la memòria pública.

Aquesta diferència no deriva tant de l'absència de fonts com de la manera en què la tradició memorial occidental ha prioritzat els rols masculins en la representació del poder polític. Les consorts medievals, inclosa Violant, apareixen sovint en el discurs historiogràfic com a figures secundàries; el record popular tendeix a convertir-les en símbols o icones més que no pas en agents polítics reals. La seua memòria resulta, per tant, menys directa, més fragmentària, i sovint relegada a la dimensió festiva quan emergeix en l'esfera pública.

La construcció de la memòria col·lectiva no és un procés espontani, sinó el resultat d'operacions selectives que reflecteixen les estructures de poder, les necessitats identitàries i els marcs ideològics de cada societat en cada moment. Aplicat a les figures femenines medievals, aquest principi adquireix una dimensió crítica particular: les reines consorts han estat sistemàticament sotmeses a processos de simplificació i despolitització que han reduït la complexitat de la seua acció a una imatge estereotipada, accessible per a la memòria popular però desvinculada del govern monàrquic en el qual participaren. El cas de Violant d'Hongria en la memòria valenciana, i específicament en la de Castelló de la Plana, ofereix un exemple paradigmàtic d'aquest fenomen.

La disparitat entre paper històric i memòria col·lectiva es manifesta clarament a Castelló, on la figura de Violant és recordada principalment com a element simbòlic dins d'una festa ciutadana. La seua presència en el calendari festiu no deriva d'una continuïtat documental directa amb la seua vida ni amb les seues activitats polítiques, sinó d'una reelaboració simbòlica que s'ha anat adaptant a les necessitats socials i culturals de la ciutat contemporània.

Des de mitjan segle xx, i formalment a partir de 1976, la Germandat dels Cavallers de la Conquesta (entitat centrada en la difusió dels fets vinculats al trasllat fundacional de la ciutat) introduí la figura de la reina amb una cort de sis dames de companyia i establí així un ritual que es manté fins hui. La tradició inicial de la Germandat estava centrada en recreacions masculines vinculades al monarca fundador. La incorporació de na Violant i la seua cort l'any 1976 suposà la inclusió de dones com a agents sim-

bòlics de la memòria fundacional. Aquesta incorporació no correspon a cap precedent medieval documentat, sinó que és fruit d'un projecte festiu que cerca conjuguar memòria històrica, identitat cívica i participació col·lectiva.

El que resulta significatiu és que la presència de Violant en el repertori festiu no implica una reconstrucció del seu paper com a consort. Mentre que de Jaume I es coneixen amb relativa precisió les decisions, els privilegis i els arbitratges vinculats al seu govern, la figura de la reina s'exposa en la festa com a símbol de continuïtat i prestigi, que projecta un relat identitari més que no pas una biografia política. Aquesta distinció il·lustra un dels perills inherents al folklore històric: la memòria col·lectiva tendeix a estereotipar i a iconitzar els personatges femenins, fins al punt que el relat festiu pot acabar substituint la comprensió de la seua influència real.

La figura de na Violant dins aquestes festes opera com un element performatiu que articula passat i present. La cort de dames de companyia reforça aquest efecte, creant un escenari de ritualitat que permet a la ciutadania visualitzar, any rere any, un passat simbòlic. Aquesta construcció és alhora un instrument pedagògic i una forma de cohesió social, tot i que el contingut històric de la vida i les accions de Violant reste poc conegut o eclipsat pel folklore. L'acte de proclamació, institucionalitzat en 1976 i celebrat ininterrompudament des d'aleshores, marca simbòlicament la inclusió de la reina en el calendari festiu i li permet participar en desfilades i rituals cívics durant la setmana magna. El fet que aquesta presència siga recurrent i esperada cada any mostra que la festa ha creat un relat pràcticament autònom respecte de la realitat polí-

tica del segle XIII, amb un fort component identitari i performatiu que no requereix el coneixement dels fets originals per a funcionar.

La divergència entre representació festiva i realitat historiogràfica es manifesta de manera crítica quan es comprova que la documentació disponible és pràcticament desconeguda per a la majoria de la ciutadania. La força del relat popular pot eclipsar la realitat política de la reina i donar lloc a una memòria col·lectiva que reforça una identitat cívica en què la reina només compleix una funció cerimonial, però que no permet reconstruir amb fidelitat l'acció de la reina en l'estructura del poder.

Aquest fenomen té implicacions teòriques per a l'estudi de la reginalitat. La recreació simbòlica de Violant no pretén literalment representar la seua autoritat, però sí que contribueix a construir un relat d'excepcionalitat femenina dins de la memòria de la ciutat: no simplement com a consort del rei fundador, sinó com a centre d'una narrativa de prestigi i centralitat femenina. Per la seua naturalesa, però, aquest relat és asimètric respecte de la realitat política: on el rei i les seues accions concretes resulten documentables i analitzables, la reina es converteix en una icona que funciona en l'àmbit del ritual i de la cerimònia, no en el de l'efecte polític tangible.

La memòria simbòlica i festiva pot, per tant, superar en vitalitat la memòria historiogràfica. La seua presència continua viva i arrelada en un ritual que combina projecció històrica, identitat local i participació social, mentre que el seu paper polític resta accessible quasi exclusivament per als especialistes en reginalitat medieval. El folklore funciona, en aquest sentit, com un vehicle de memòria cívica i cultural,

però també com un filtre que modela la història segons les necessitats del present. La tensió entre les dues memòries posa en evidència que el folklore no és un simple vehicle de transmissió del passat, sinó un dispositiu actiu de reinterpretació que pot reforçar jerarquies narratives. En aquest procés, Violant d'Hongria no és oblidada, sinó resignificada: convertida en una figura visible, però buidada de contingut polític. La seua presència ritual a Castelló, lluny de recuperar la seua acció com a consort, pot arribar a contribuir a fixar una imatge estereotipada de la reina que, sota l'aparença de centralitat, perpetua la seua marginalització dins del relat històric.

CONCLUSIONS

La figura de Violant d'Hongria permet articular, en un sol personatge, algunes de les tensions més productives de la historiografia actual sobre gènere, poder i memòria en l'edat mitjana. Al llarg d'aquest article hem pogut observar com una mateixa reina pot ser, simultàniament, una actora política documentada i reconeguda en les fonts del seu temps i un símbol festiu parcialment buidat del seu contingut historiogràfic en la memòria col·lectiva contemporània. Aquesta doble existència, la de l'agent i la de la icona, és el resultat d'un procés llarg i selectiu de construcció memorial que ha prioritzat el rol masculí i guerrer en la narració del poder i ha relegat la figura femenina a l'esfera simbòlica, ritual o complementària.

El recorregut proposat en aquestes pàgines ha transitat per tres eixos complementaris. En primer lloc, la reconstrucció biogràfica i política de Violant, que mostra una reina amb capacitat d'intervenció real en arbitratges, mediacions diplomàtiques i gestió patrimonial, amb una presència activa en els processos de conquesta i consolidació territorial del regne de València. En segon lloc, l'anàlisi del *Llibre dels feyts*, que ofereix una de les representacions literàries més riques d'una reina medieval a tota la Corona d'Aragó: Violant hi apareix com a consellera de confiança, com a «companyona» política del rei, capaç d'orientar decisions d'alta transcendència i de garantir la discreció i

l'eficàcia del govern. En tercer lloc, la memòria contemporània de la reina a Castelló, que mostra com el folklore festiu pot convertir un personatge polític complex en una imatge ritualitzada, poderosa però asimètrica respecte a la realitat documentada.

El cas de Violant d'Hongria il·lustra, en definitiva, que la memòria és sempre una operació de selecció: allò que recordem d'una figura del passat diu tant del present que la recorda com del passat que es vol evocar. En un moment com el de 2026, quan les commemoracions institucionals tornen a centrar la mirada en Jaume I, recuperar la veu política de Violant no és un exercici d'arqueologia sinó un acte historiogràfic necessari. Significa preguntar-se qui ha tingut el poder de construir els relats, quines presències han estat sistemàticament eclipsades i per quins mecanismes una figura pot ser, alhora, visible i invisible.

Les reines consorts medievals no foren decorat de la monarquia: foren agents d'un sistema de poder complex, negociadores de fronteres dinàstiques i gestores d'un patrimoni que definia el futur dels regnes. Restituir aquesta complexitat a la figura de Violant d'Hongria és, precisament, la tasca que la historiografia de la reginalitat fa dècades que reclama, i que commemoracions com la d'enguany haurien de fer seua.

BIBLIOGRAFIA

- Earenfight, T. (2005). *Queenship and political power in medieval and Early Modern Spain*. Aldershot: Routledge.
- Earenfight, T. (2009). *The King's other body, Maria of Castile and the Crown of Aragon*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Earenfight, T. (2013). *Queenship in Medieval Europe*. Nova York: Palgrave Macmillan.
- Fuente Pérez, M. J. (2016). Tres Violantes: Las mujeres de una familia en el poder a lo largo del siglo XIII. *Anuario de Estudios Medievales* 46/1, 137-165.
- García Herrero, M. C. (2015). La dama modélica del Cuatrocientos en la correspondencia de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458). *Cuadernos del CEMYR*, 23, 27-48.
- Pelaz Flores, D., i Del Val Valdivieso, M. I. (2015). La Historia de las Mujeres en el siglo XXI a través del estudio de la Reginalidad medieval. *Revista de Historiografía* 22, 101-127.
- Ruiz Domingo, L. (2022). Reginalitat a la Corona d'Aragó: concepte i significació de «ser reina» a la baixa edat mitjana. *Recerques*, 81, 37-58. Doi:10.31009/recerques.2022.i81.02.
- Silleras Fernández, N. (2003). Queenship en la Corona de Aragón en la baja Edad Media: Estudio y propuesta terminológica. *La Corónica. A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures & Cultures* 1, 119-133.
- Vinyoles, T. (2005). *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Barcelona: Biblioteca d'Història de Catalunya.
- Ruiz Domingo, L. (2025). «El nostre ofici de reina». Mediación, autoridad e intervención política de la reina María de Luna en las luchas de bandos del reino de Valencia de 1404. *Hispania. Revista Española de Historia*, 85/279, 1214, DOI: <https://doi.org/10.3989/hispania.2025.1214>